

BADIIY ADABIYOTDA METAFORANING QO'LLANISHI.

Rajabboyeva Sevinch Murod qizi

Navoiy davlat pedagogika instituti

1-kurs talabasi

Annotatsiya : *Ushbu maqolada ko'chimlarning tildagi o'rni va ularning qo'llanishi to'g'risida fikr yuritiladi.*

Abstract: *Tilshunoslikda metafora haqida yetarlicha izlanishlar olib borilgan bo'lsa ham, unga bo'lgan qiziqish tobora ortib bormoqda. Chunki tilda so'zlardan foydalanish uchun so'zlarning o'z ma'nosi bilan birga ularning majoziy ma'nolarini ham bilish zarurdir. Bu esa, o'z navbatida tilshunoslikda metaforani har tomonlama o'rganib tadqiq etish zaruriyati borligin anglatadi. Zero, tilshunolar metafora ilmi haqidagi izlanishlarni metaforaning tilshunoslikda namoyon bo'lishi, uning tildagi ahamiyati bilan bog'lashadi.*

Kalit so'zlar: *metafora nazariyasi, metonomiya, o'xshashlik, til birliklari, ko'chim, majoziy ma'no, so'zlardagi uslubiy bo'yoqdorlik.*

KIRISH

Nutqda o'z fikrimizni bayon etish uchun tildagi barcha birliklar (tovush, qo'shimcha, so'z, so'z birikmasi va gap) dan foydalanamiz. Leksik birliklar ya'ni, so'zlarni tilshunoslikning bir qismi sifatida o'rganish, so'zlarni nutqdan tashqaridagi

o'z ma'nosi bilan birga ularni nutqda ifodalagan uslubiy ma'nolarini ham o'rganish

zaruriyatini ko'rsatadi. So'zlarni o'z ma'nosi bilan birga ko'chma ma'noda qo'llash ham nutq ifodaliligini ta'minlash uchun tuganmas manbadir. Nutqda deyarli barcha

asosiy holatlarda ko'chma ma'no emotsional-ekspressiv bo'yoqdorlik kasb etadi. Nutqda so'zlarni ko'chma ma'noda ishlatishning xilma-xil ko'rinishlari mavjud bo'lib, ular ko'chimlar nomi bilan umumlashtiriladi. Ko'chimlarning asosida ikki

narsa yoki tushunchani qiyoslash yotadi, ya'ni ikki narsa yoki tushuncha o'rtasidagi

muayyan munosabat (o'xshashlik, umumiylik, aloqadorlik kabi) asosida tasviriylik,

ifodalilik, aniqlikni kuchaytirish maqsadi bilan ulardan birining nomi ikkinchisiga ko'chiriladi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Ko'chma ma'noli so'zlar qanday ma'no asosida ko'chayotganligiga qarab

☑ Metafora;

☑ Metonomiya;

- ☒ Sinekdoxa
- ☒ Vazifadoshlik;
- ☒ Kinoya (tag ma'no). kabi turlarga bo'linadi:

Nutqimizda eng keng tarqalgan va ko'p qo'llaniladigan ma'no ko'chish usulimetaforadir. Metafora narsa yoki tushunchalar o'rtasidagi o'xshashlik asosida nom (so'z)ning ko'chishidir. Metafora (yunoncha metaphora- ko'chirish) bir predmet nomining boshqa predmet nomiga ular o'rtasidagi ma'lum o'xshashlik asosidako'chishidir. Masalan: fan cho'qqisi, yurtimiz quyoshi, dalaning etagi.

Masalan, tandirning og'zi birikmasida og'iz so'zining ma'nosi odam yoki hayvon og'ziga tashqi o'xshashligi asosida vujudga kelgan. Metaforalarni o'rganish qadimgi davrlardan buyon tilshunoslarning diqqat markazida bo'lgan mavzu hisoblanadi. Antik davrlarda metaforani olamni anglashning aloxida usuli va vositasi sifatida ko'rsatish Aristotel (shuningdek Sitseron) ga taalluqli g'oyadir. Bu davrda ma'no ko'chimlarini tasnif etishdagi ilk qadamlar qo'yildi: metaforaning ismlar (umuman so'zlar) qatoridagi o'rnini aniqlash, metaforaning " noodatij" fenomen tabiatini tekshirish singari masalalar shular qatoridandir 4 . D. F. Sitseron, Kvintiliandan farqli ravishda, ilk marta metafora orqali buyumlar to'g'risidagi ma'lumotni aniq va ravshan yetkazish mumkinligini payqadi. Metaforaning vazifaviy mezonini o'rnida metaforaning qo'llanish maqsadlarini ko'rgan Kvintilian, "Ism yoki fe'l o'z o'rnidan u yetishmayotgan yoxud undan afzal bo'lmagan nomlar o'rniga ko'chiriladi"⁵ deb hisoblaydi. Antik metaforologiyada metafora nom ko'chishining har qanday turi (Aristotel); metonomiyaning zidi (Kvintilian) sifatida qaralib, u nutqimizga nominativ, baholovchi va dekorativ ma'nolar berishini tavsiflagan. Garchi Aristotelning qo'lyozmalarida referensiya, mohiyat, haqiqat tushunchalari deyarli tilga olinmagan bo'lsa ham, uning metafora va xissiy bilish to'g'risidagi konsepsiyasi o'z davri hamda hozirgi davr uchun ham modernistik g'oya bo'lib qoladi.

Metafora qanchalik yangi, shunchalik ifodali bo'ladi. Mohir so'z ustalari o'z asarlarida so'zlarni metaforik ma'noda qo'llash orqali ifodali, obrazli nutqning go'zal namunalarini yaratadilar. Manglavi tirishar zinapoyaning, Panjara kuvlaydi misoli chiltor, Terlab ketganini ko'rsang oynaning... Hamma narsa seni kutar intizor. (Iqbol Mirzo) Narsa va hodisalar o'rtasidagi o'xshashlik(ko'chim usuli) turli asosda bo'lishi mumkin:

1. Ikki predmet o'rtasida shakli o'xshashliklar tashqi ko'rinish asosida:
  - odamning og'zi (o'z ma'nosida)
  - tandirning og'zi (ko'chma ma'noda)
  - odamning qulog'i (o'z ma'nosida)
  - qozonning qulog'i (ko'chma ma'noda).
2. Ikki predmet qayerda joylashishi bo'yicha ma'no ko'chishi:
  - itning dumi (o'z ma'nosida)
  - samolyotning dumi (ko'chma ma'noda).

Bir metafora – umumiy ma'noda muhim bir narsaga ega bo'lgan ikki xil narsalar o'rtasida taqqoslashni taqqoslaydigan nutq namunasidir. "Metafora" so'zi, "ko'chirish" yoki "bo'ylab yurish" ma'nosini beruvchi yunoncha so'zdan kelib chiqqan metafora. Metaforalar "bir so'z, tasvir, fikr yoki vaziyatdan boshqa ma'noga ega" ma'nosini anglatadi.

Doktor Gregorilar uyi (eski TV-seriyasidagi Uyda, MD): "Men bir kecha boyqushim, Uilsonning erta qushi, biz boshqa turlarmiz", dedi u metaforik tarzda gapirdi. Doktor Cuddy: «Keyin uni o'z kafesiga olib boringlar», - deb, u uyning qush metafosini uzatdi -u: «Kim mening ichimdan qorinni kim tozalashi mumkin?» - degan edi. Biror kishini "tungi boyqush" yoki "erta qush" deb atash odatiy (yoki an'anaviy) metafora namunasi bo'lib, u ko'pincha ona tilidagi ma'ruzachilarga osonlikcha tushunadi. Keling, bir xil an'anaviy metafordan foydalanishning turli usullarini ko'rib chiqaylik. Nutq jarayonida metaforalardan o'rinli foydalanish nutqimizni ta'sirchan, jozibali qiladi. So'zlovchining tinglovchilarga badiiy-estetik qobiliyatini namoyon etadi.

Metafora narsa, belgi, harakat o'rtasidagi nisbiy o'xshashlikka asoslanadi:

1 narsa to'ning yoqasi (o'z ma'nosi)

daryoning yoqasi (ko'chma ma'no)

ko'ylakning etagi (o'z ma'nosi)

tog'ning etagi (ko'chma ma'no)

2 belgi qattiq yong'oq (o'z ma'nosi)

qattiq sovuq (ko'chma ma'no)

qattiq uyqu (ko'chma ma'no)

yumshoq non (o'z ma'nosi)

yumshoq ovoz (ko'chma ma'no)

Uyi supurilgan, toza. (o'z ma'nosi)

Do'stimning qalbi pok, toza. (ko'chma ma'no)

3 harakat Mungli kuy yurakni tirnar edi.

Yo'l ochmoq.

Otam yetimlarni boshini siladi.

Bola onasining oldiga tushib pildirab ketdi.

Do'stlarim bilan qalinlashib ketdim.

Metaforalarga juda yaqin yana bir vosita bu o'xshatishdir. O'xshatish ham ko'chma ma'no ustiga qurilishi bilan metaforalarga o'xshash bo'lib, ular yordamida

shaxs va predmetlar bir-biriga o'xshatiladi.

Masalan: Adashgan it kabi, Furqat qayon borgun bilolmasman.

Lekin o'xshatishlarda metaforalardan farqli o'laroq –dek,-day, -simon, -vash, -

namo, kabi, singari, yanglig', misoli, o'xshash kabi vositalar qo'llaniladi. Masalan:

Ulug'bek – yurtimiz quyoshi. (metafora)

Ulug'bek misoli quyosh. (o'xshatish)

Agar adabiyotshunoslikda ham metafora va o'xshatishni bir-biridan

farqlaydigan bo'lsak, metafora istiora san`atini hosil qiladi, o'xshatish esa, tashbeh

san`atini hosil qiladi.

Metaforada ma'no ko'chishi turlicha yo'llarda amalga oshadi:

Oddiy metaforalar

Ba'zi metafora shunchalik keng tarqalganki, ular hatto metafora ekanliklarini ham ko'ra olmaymiz. Masalan, hayotning taniqli metaforasini sayohat qilib oling. Uni reklama shiorlarida topamiz:

☒ "Hayot - bu sayohat, yaxshi sayohat".

(United Airlines)

☒ "Hayot - bu sayohat".

(Nissan)

☒ "Safar hech qachon to'xtamaydi".

(American Express)

☒ "Hayot - sayohat "

(Hugo Boss Parfyum)

Xuddi shu metafora "Rabble" punk guruhi tomonidan qo'shiqning qo'shiqlarida paydo bo'ladi:

Hayot so'zdan ketishdir.

Bolalarning o'sishi bilan bir-biriga qarang.

Agar ma'lum bir dars bo'lsa,

Siz ekkan narsani o'rasiz.

(«Life's a Journey» albomidan, 2011)

Va boshqacha so'zlar bilan aytganda, safar metaforasi xorda yana "U Heavy emas, U mening birodarim", Bobbi Skott va Bob Russell tomonidan yaratilgan eski pop qo'shig'iga ko'rinadi:

Bu uzoq, uzoq yo'l

Undan qaytib kelmaslik kerak.

Biz u erga borayapmiz

Nima uchun baham ko'rmayapsiz?

The Sopranos telekanalining so'nggi qismlaridan biri ("The Second Coming", 2007), to'd Tony Soprano onasining fiksajini tushunish uchun safar metafora bilan o'ynaydi:

Bu achchiq ovoz bilan eshitiladi, biroq onalarimiz bu erda ekanligini ko'rdim. . . avtobus haydovchilari. Yo'q, ular avtobus. Qarang, bizni bu erga olib boradigan mashina. Ular bizni tashlab ketishadi va yo'lga chiqadilar. Ular yo'lda davom etadilar. Muammo shundaki, biz "avtobusga qaytib borishni emas, balki avtobusga qaytib borishga harakat qilayapmiz.

Shoirilar, shuningdek, Robert Frostning "Yo'lga kiritilmagan yo'l" nomli mashhur asarida bo'lgani kabi, sayohat metafosidan ham foydalanishadi:

Ikkita yo'l sariq daraxtga aylandi,

Va afsuski, ikkalasini ham sayohat qila olmadim
Va bir yo'lovchim bo'l, uzoq vaqt turdim
Va iloji boricha pastga qaradi
Qaerda o'ralgan bo'lsa, o'sha erda.
So'ngra boshqasini, adolatli,
Va, ehtimol, yaxshiroq da'vo bo'lishi mumkin,
Chunki u o'tli va kiyib olgan edi;
Garchi bu erda o'tadigan bo'lsak
Ularni haqiqatan ham xuddi shunday taqib olgan edi.
Va ikkalasi ham ertalab teng ravishda yotar edilar
Barglarda hech qanday qadam qora rangda edi.
Oh, men boshqa kunni birinchi qoldirdim!
Shunga qaramay, yo'lni qanday qilib olib borayotganini bilish,
Men hech qachon qaytib kelmasam shubhalanardim.
Buni xo'rsinib qo'yaman
Bir joyda, yoshi va yoshi shu tarzda:
Ikkita yo'l o'rmonga aylandi,
Men kamroq sayohat qilganman,
Va bu butun farqni keltirdi.

Ishoq Asimovning metafora yangilangan versiyasi bor: "Hayot - bu safar, lekin tashvishlanmang-oxirida mashinalar joyini topasiz".

Ushbu turli xil misollar, har xil yo'llar bilan bo'lsa ham, bir xil asosiy sayohat metafosundan foydalanishadi. Sog'lom sababdan ko'proq: Poetik metafora uchun maydon bo'yicha qo'llanma (1989), Jorj Lakoff va Mark Turner bu metafora qanday qilib o'rganib qolganimizni tasvirlab beradi:

Hayotni maqsadga qaratilgan deb hisoblasak, u bizni sayyohlarga sayohat qilishni maqsad qilib qo'yadigan joylar va yo'llar haqida o'ylaymiz. Biz bolalarni hayotda va yoshi ulug' kishilarning "oxir-oqibat" oxirigacha "yaxshi boshlash" deb ayta olamiz. Biz odamlarni "hayotga kirib, hayotga o'tish" deb ta'riflaymiz. Odamlar o'z hayotlari bilan "har qanday joyga" tushib qolayaptimi yoki "hayotlarini qandaydir yo'nalishga berishlari" haqida qayg'uradilar. «Hayotda qayerga borishni biladigan» odamlar odatda hayratda. Variantlarni muhokama qilishda, "qaysi yo'lni olishni bilmayman" deb aytish mumkin. Robert Frostning aytishicha,

Ikkita yo'l yog'ochga aylandi, men esa-
Men kamroq sayohat qilganman,
Va bu butun farqni keltirdi
("Yo'l qabul qilinmagan")

odatda, uni qanday qilib hayot kechirish imkoniyatlari haqida gaplashib, uni boshqalarnikidan farqli ravishda qilishni tanlagan deb o'qiymiz.

Ushbu o'qish HAYoT tuzilmasi haqida bizning taniqli ma'lumotimizdan JURNEY metafora. Boshqacha qilib aytganda, biz mo'tabar tarzda o'ylaymiz – buni bilamizmi yoki yo'qmi.

Metafora ko'proq misollar

Bizning Yozuvimizni boyitish uchun Simil va metaforalarni ishlatishda, bu nutq naqshlari nafaqat bezaklar yoki bezak-bezaklardan iborat bo'lganini ko'rib chiqamiz. Metaforalar, shuningdek, o'quvchilarimizga (va o'zimizga) fikrlarni o'rganish va dunyoni ko'rishning yangi usullarini taklif qiladigan fikrlash uslublari.

Quyidagi ijodiy metafora o'rganib chiqqandan so'ng (va bu erda ko'plab boshqa joylar bor) o'zingizning bir nechta yangi shakllarini yaratishda qo'lingizni (va boshingizni) sinab ko'ring.

☒ "Sevgi - mavjudotning yovvoyi kartasi".

(Rita Mae Brown, har kuni)

☒ "Sevgi yomg'ir o'rtasida xazinani izlayotgan va hech kimni oltin tangalar topib, sekin-asta shokolad bilan to'ldirilganligini va hatto yuragi sindirilgan bo'lsa ham, u och qolib, shikoyat qila olmaydigan uysiz odamdir birinchi o'rinda.

(Bo Burnham, "Love Is")

☒ «Erim bilan uchrashmasimdan oldin, men hech qachon muhabbatga uchramagan bo'lardim, bir necha marta bu erga borardim».

(Rita Rudner)

☒ "Vaqt, siz o'g'ri"

(Leigh Hunt, "Rondeau")

☒ "Xotira - bu rangli bezlarni yig'adigan va ovqatni tashlaydigan aqlsiz ayol".

(Austin O'Malley)

☒ "Hayot - o'rmondagi hayvonot bog'i".

(Peter De Vries)

☒ "Hayot - boshqa o'yinlarni o'ynayotganimizda bizda o'ynagan o'yin."

(Evan Esar)

XULOSA

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, ko'chma ma'no biror so'z leksik ma'nosi referenti bilan obyektiv borliqdagi narsa, voqelik, harakat, holat, belgi yoki sezgi kabilardan biri aloqador yoki munosabatda bo'lganligi uchun, uning nomida atalib

ketishi orqali yuzaga keladi. Ya'ni so'z leksik ma'nosi ikkinchi bir leksik ma'noni

hosil qiladi. Shu sababli keyingi leksik ma'no metafora deb ataladi. So'zlarning ko'chma ma'noda qo'llanilishi, ular ifodalagan ikkinchi bir leksik ma'nolar to'g'risida juda ko'plab olimlar ,jumladan, prof. M.Mirtojiyev va I.Shukurov, Z.Tohirov, D.Xo'jayeva; shuningdek, prof. Sh.Rahmatullayev va R.Yunusovlar chuqur ilmiy tadqiqot ishlarini olib bordilar. Hozirgi zamon tilshunoslari ham ko'chim turlari,xususan, metaforalarning turli xil jihatlarini ilmiy tadqiq etib kelmoqdalar. Biz o'ylaymizki, bugun tilshunoslik sohasida qilanayotgan har qanday izlanishlar kelgusidagi ilmiy ishlar uchun asos vazifasini o'taydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Дорофеева А.А. Что скрывается в тайне метафоры? (О подходах к изучению метафоры западными учеными в XX в.) / Вестн. Моск. ун-та. Сер. 19. Лингвистика и межкультурная коммуникация. 2014. № 4.
2. Erkaboyeva.N., O'zbek tilidan ma'ruzalar to'plami.-T.;"LRSSON PRESS", 2017,87-88 b.
3. Haydarova U. Yapon mumtoz adabiy manbalarida qo'llangan metaforalar va ularning diniy-falsafiy talqini //Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences. – 2022. – T. 2. – №. 1. – С. 950-958.
4. Галимуллина, Л. (2021). Некоторые особенности в переводе фразеологических единиц с английского языка на узбекский язык. Общество и инновации, 2(8/S), 205-213.
5. Махмараимова Шохиста Тухташевна “Ўзбек тили метафораларининг антропоцентрик тадқиқи” филология фанлари доктори (dsc) диссертацияси автореферати, Самарқанд – 2020,15-b.
6. Mahmudov.N., Odilov.Y., Ziyodullayeva.G., O'rta ta'lim muassasalarining 11-sinfi va o'rta maxsus, kasb-hunar ta'lim muassaslari o'quvchilari uchun darslik.-T,2018, 79-b.
7. N.Sh. Sharipova <https://doi.org/10.5281/zenodo.7890574>
8. J.Abdurasulov <https://doi.org/10.5281/zenodo.7239000>